LA STEAUA D'EMINESCU EN LA TRADUCCIÓ CATALANA INÈDITA DE JOSEP MATAS PERPIÑÁ[1]

Adriana Pintori Olivotto
Universitat Autònoma de Barcelona
Joan Fontana i Tous
Universitat de Barcelona

1. JUSTIFICACIÓ

L'any 2016 es va publicar a Baia Mare (capital de la regió de Maramureş, al nord de Romania) una antologia amb una quarantena de versions en setze llengües europees de la poesia *La steaua* ['Fins a l'estel'] de Mihai Eminescu (1850-1889):[2] l'alemany, l'anglès, l'aromanès, el bielorús, el castellà, el francès, el grec modern, l'hongarès, l'italià, el llatí, el polonès, el portuguès, el rus, el serbi, el suec i l'ucraïnès (cfr. Eminescu 2016); malauradament, entre les llengües esmentades, no hi figurava el català, malgrat existir-ne una traducció,[3] pel cap baix, mig segle abans de publicar-se el citat volum plurilingüe.

2. JOSEP MATAS PERPIÑÁ, TRADUCTOR D'EMINESCU

La versió catalana a què al·ludíem, i que tenim el goig de presentar en aquest article, fou obra de Josep Matas Perpiñá (Barcelona, 1899-1972), llicenciat en Dret per la Universitat de Barcelona (1917), i, des de llavors i fins a la seva jubilació, advocat del Consell d'Administració del *Metro Transversal de Barcelona* (que, anys més tard, es fusionaria amb la *Compañía del Gran Metro de Barcelona*).[4]

1. Agraïm a Maria-Reina Bastardas, a Jordi Beneito i a José Enrique Gargallo l'atenta lectura del text, així com els seus sempre valuosos consells.
2. Per a una breu semblança biogràfica del poeta romanès, vegeu Pintori / Fontana (2020: 101-102).
3. De fet, "la traducció", ja que, a dia d'avui, és l'única que en coneixem.
4. Per a més dades biogràfiques sobre el nostre traductor, vegeu Pintori / Fontana (2020: 99-100).

Estudis Romànics [Institut d'Estudis Catalans], vol. 43 (2021), p. 353-359
DOI: 10.2436/20.2500.01.324

Josep Matas, solter i sense fills, va ser un amant de la literatura, a la lectura, estudi i traducció de la qual va consagrar el seu temps lliure. En el cas que ens ocupa, cal situar la descoberta de les obres d'Eminescu a la dècada de 1920; com un sobtat *coup de foudre*, la passió que en va néixer va resultar tan aclaparadora que Matas es va decidir encontinent a aprendre romanès, de manera autodidacta, a fi de poder gaudir en versió original de les composicions d'Eminescu. Amb el temps, aquest entusiasme va cristal·litzar en una fecunda tasca traductològica: noranta-vuit versions al castellà de poesies eminesquianes, totes inèdites, i quatre al català.[5] Actualment, els cent dos manuscrits originals es conserven a l'arxiu privat de la Dra. Pintori.

3. *LA STEAUA*

A continuació, no seran sobreres dues pinzellades a propòsit de l'original romanès. En primer lloc, convé apuntar que *La steaua* es va publicar, per primera vegada, el desembre de 1886, a la revista *Convorbiri literare* ['Converses literàries']. El títol[6] al·ludeix a l'element central de la composició, és a dir, a la naixença i a la mort de l'estrella com a símbol de la relativitat; en el cas present, percebuda des d'una perspectiva amorosa, trufada amb els tòpics literaris de la *Fortuna labilis* o del *Panta rei* heraclitià.

Si se'ns permet un breu excurs científic, apuntarem que la llum viatja a una velocitat finita però exorbitant; concretament, a 300.000 km per segon; altrament dit, en un sol segon, rodeja set vegades i mitja el nostre planeta. Això no obstant, quan les distàncies s'allargassen, la llum necessita cert temps per traslladar-se. Heus aquí un parell d'exemples: la llum del sol triga uns vuit minuts a arribar-nos, mentre que la de Sírius, l'estrella més brillant del cel nocturn vista des de la Terra, gairebé nou anys; per tant, si el sol i Sírius s'apaguessin, la seva llum ens seguiria arribant durant vuit minuts, en el primer cas, i, durant nou anys, en el segon.

Deixant de banda aquesta vessant purament científica, de la qual Eminescu poua el valor al·legòric de la poesia, l'estrella en el folklore romanès esdevé un símbol del destí, ja que, no endebades, la sort d'una estrella roman intrínsecament lligada a la planeta

5. Segons la datació de certes traduccions al castellà (vegeu Pintori / Fontana, 2020: 100), considerem els anys entorn de 1950 com els més fructífers pel que fa a la tasca traductològica de Matas. Quant a les quatre versions al català esmentades, es tracta de *Ce-ți doresc eu ție, dulce România* ['Què és el que et desitjo, dolça Romania'] (vegeu-ne a Pintori / Fontana [2020] el document inèdit), *La mijloc de codru des* ['Al bell mig del bosc espès'], *Lacul* ['El llac'], poesia de la qual només va traduir la primera estrofa, i, evidentment, *La steaua* ['Fins a l'estel'], que donem a conèixer en la present contribució.

6. Com a curiositat gramatical, val a dir que, fora de context, el sintagma que dona títol a la poesia, *La steaua*, compost per una preposició i un substantiu articulat (recordem que, en romanès, l'article és enclític), resultaria impossible i, a dreta llei, s'hauria d'haver formulat sense article: *La stea*. Aquesta curiositat es deu al fet que el títol prové dels dos primers mots de la poesia, als quals acompanya un complement; en el nostre cas, una oració de relatiu, *care a răsărit* ['que ha despuntat'], que obliga a articular el substantiu *stea* (> *steaua*).

d'una determinada persona. Tal com afirma Eminescu a la poesia *Povestea magului călător în stele* ['El conte del mag que viatja per les estrelles'] (c. 1880), «[...] orice om în lume [/] Pe-a cerului nemargini el are o blândă stea» (II, vv. 72-73) ['Tota persona al món [/] Ella, en les immensitats del cel, té una fidel estrella']. En conseqüència, el poble romanès relaciona l'ensulsida d'una estrella amb la mort d'aquell a qui l'astre es vinculava; precisament en aquest sentit cal interpretar els següents versos de la famosa balada romanesa *Mioriţa* ['L'anyelleta']:[7] «Că la nunta mea [/] A căzut o stea» (vv. 78-79) ['Que al meu casament [/] Ha caigut un estel'].[8] Així mateix, en la poesia *Fiecare* ['Cadascú'] de Marin Sorescu (1936-1996), aquest afirma sorneguerament, després d'una llarga, i amoïnadora, temporada sense defuncions: «Dacă pică vreo stea [/] Înseamnă că pot face şi ei liniştiţi [/] Patul» (vv. 16-18) ['Si cau algun estel [/] Vol dir que ells [els homes] també poden fer-se tranquils [/] El llit'[9]] (Sorescu 2016[2]: 138).

4. *FINS A L'ESTEL*

Reproduïm, a continuació, la traducció inèdita catalana de Josep Matas. El text original es presenta mecanografiat en una quartilla (mig foli); el fet que el traductor s'hagi preocupat d'escriure'l a màquina convida a pensar que es tracta de la versió definitiva;[10] en tot cas, no en disposem de cap altra. A més, també cal lamentar que, ni en el document en qüestió ni en les restants versions al català de poesies eminesquianes, no s'hi faci constar la data de la traducció; això no obstant, al nostre parer, no resultaria gens forassenyat situar-la a la dècada de 1950 (vegeu la nota 5).

En bona llei, cal reconèixer que Matas combina una profunda coneixença de la llengua romanesa amb una notable sensibilitat poètica. Així, malgrat que la traducció manqui de rima sistemàtica, el traductor copsa la musicalitat dels versos eminesquians i malda per reproduir-la, bo i recorrent, puntualment, a la rima assonant (vegeu a la tercera estrofa, *extinta – vista* i *puja – nul·la*, i, a la quarta estrofa, *obaga – encara*). D'altra banda, la versió catalana apareix salpebrada d'arcaismes com ara els substantius *clarícia* (v. 4), en el sentit de 'claror', i *llunyedances* (v. 6), en comptes de *llunyanies*; la construcció *s'és fós* (v. 5), en lloc de *s'ha fos*; o, fins i tot, els possessius ***sa*** *clarícia* (v. 4) o ***son*** *raig* (v. 7).

7. «Aluden los versos a la superstición rumana según la cual cada hombre tenemos una estrella que se cae del cielo al morir. Cuando en Rumanía se ve una estrella fugaz, los campesinos interpretan su caída como la muerte de alguien que en ese momento se verifica» (Cortés 1955: 160-161, nota als versos 76-77 de la poesia *Cântecul Zorilor*).

8. Versos plens de dramatisme, per tal com la núvia de les noces no serà altra que la Mort. Per a un estudi d'aquesta balada, acompanyat d'un assaig de traducció al català, vegeu Fontana (2019: 175-201).

9. Perquè, afortunadament, l'estrella no corresponia a ningú d'ells sinó a algú altre, que és qui ha passat a millor vida.

10. Només cal observar el manuscrit de la traducció *Què és el que et desitjo, dolça Romania* (vegeu Pintori / Fontana 2020), el qual presenta un seguit de vacil·lacions ortogràfiques i errors de puntuació que, en canvi, en el present text, són ben escadussers, com ara l'absència de coma al final de l'onzè vers.

Pel que fa a la fidelitat a l'original romanès, voldríem esmentar tres llicències de la versió de Matas que, si bé no alteren significativament l'esperit de la poesia eminesquiana, sí que n'abandonen la literalitat: «milers d'anys **ens** han calgut [/] per veure sa clarícia» (vv. 3-4), que canvia el subjecte lumínic de «milers d'anys **li** han calgut [/] **a la llum** per arribar-nos»; «son raig de llum [/] **banyà** nostra mirada» (vv. 7-8), que amplifica l'original «el seu raig [/] **lluí** a la nostra mirada»; i «la [l'estrella] que veiem és nul·la» (v. 12), que correspondria a «avui la [l'estrella] veiem, i no hi és». Tinguem en compte que, en el darrer exemple, i com ja apuntàvem abans, Matas juga amb la rima assonant entre *nul·la* (v. 12) i *puja* (v. 10).

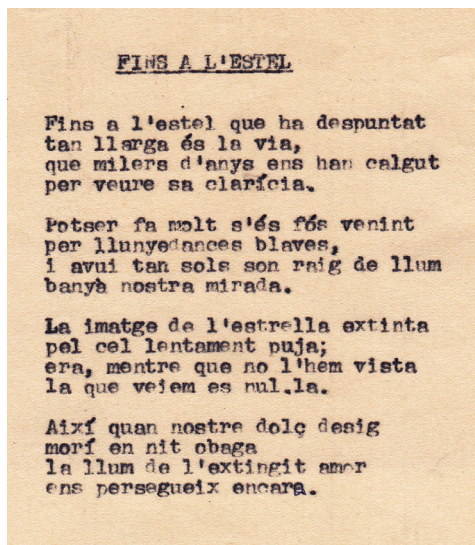

FINS A L'ESTEL

Fins a l'estel que ha despuntat
tan llarga és la via,
que milers d'anys ens han calgut
per veure sa clarícia.

Potser fa molt s'és fós venint
per llunyedances blaves,
i avui tan sols son raig de llum
banyà nostra mirada.

La imatge de l'estrella extinta
pel cel lentament puja;
era, mentre que no l'hem vista
la que veiem es nul.la.

Així quan nostre dolç desig
morí en nit obaga
la llum de l'extingit amor
ens persegueix encara.

En darrer lloc, observarem com se les ha enginyat, el nostre traductor, per traslladar el polièdric substantiu romanès *dor*, el qual, en funció del context, disposa d'una bona rastellera d'equivalents: «1. enyor, enyorança, enyorament; 2. nostàlgia, melangia, malenconia; 3. marriment, tristesa, tristor; 4. desig, anhel; 5. afany, deler, delera, frisança, ànsia, pruïja; 6. neguit; 7. recança; 8. entrenyor; 9. amor; 10. mal, dolor» (vegeu Cioran 2017: 240). En aquest cas, Matas no s'ha limitat a un substantiu, sinó que ha preferit un sintagma, «dolç desig», el qual, a semblança del «desiderio nostalgico», que Façon (1967: s. v. *dor*) escull com a primera definició del mot romanès en italià, pretén posar en relleu la polisèmia del *dor*,[11] amb un *desig* no pas arrauxat, sinó *dolç*, és a dir, assuaujat amb tints d'enyor.[12]

11. Per a més detalls sobre el *dor* romanès, vegeu Fontana (2020).

12. En aquest aspecte, no oblidem que, «a semejanza del dios Jano, el *dor* rumano se nos muestra bifronte, con su doble mirada dirigida hacia el pasado (añoranza), pero también hacia el futuro (deseo)» (Fontana 2015: 44).

5. A TALL DE CONCLUSIÓ

En un ermàs com el de les traduccions al català del màxim poeta romanès Mihai Eminescu, qualsevol llavor hi hauria de ser d'allò més benvinguda, sobretot quan la sembra que hem presentat en aquest article es remunta a mitjan del segle passat. Considerem, doncs, que la difusió de la traducció inèdita de Matas *Fins a l'estel*, que en complementa una altra ja publicada (vegeu Pintori / Fontana 2020), fa justícia tant a traductor com a traduït, i malda d'esperonar alguna iniciativa que, finalment, ompli un buit traductològic, gosaríem dir que imperdonable, a la nostra cultura.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Cioran, Emil (2017): *El crepuscle dels pensaments* (trad. de Joan Fontana, Virgil Ani, Gemma Cervera, Teresa Suñol i Federico Ferreres). Barcelona: Viena Edicions.

Cortés, Luis L. (1955): *Antología de la poesía popular rumana*. Madrid: CSIC / Universidad de Salamanca.

Eminescu, Mihai (1950): *Poesie*, trad. de Ramiro Ortiz. Firenze: G.C. Sansoni.

Eminescu, Mihai (1958): *Poesías*, trad. de María Teresa León i Rafael Alberti. Buenos Aires: Editorial Losada.

Eminescu, Mihai (1980): *Poezii/Poemas*, trad. Omar Lara. Bucureşti: Editura Minerva.

Eminescu, Mihai (1989a): *Fiore azzurro*, trad. Geo Vasile. Bucureşti: Editura Minerva.

Eminescu, Mihai (1989b): *Poésies*, trad. de Paul Miclău. Bucureşti: Editura Minerva.

Eminescu, Mihai (1989c): *Poesías*, trad. de Valeriu Georgiadi. Bucureşti: Editura Minerva.

Eminescu, Mihai (1994): *Poezii/Poésies*, trad. de Elisabeta Isanos. Bucureşti: Editura Libra.

Eminescu, Mihai (1999): *Poèmes choisis*, trad. de Elisabeta Isanos. Bucureşti: Grai şi suflet – Cultura naţională.

Eminescu, Mihai (2000a): *Poesias*, trad. de Victor Buescu, Carlos Queiroz i Luciano Maia. Bucureşti: Editura Libra.

Eminescu, Mihai (2000b): *Poèmes*, trad. de Nicolae Iorga i Septime Gorceix. Iaşi: Fides.

Eminescu, Mihai (2006): *Poezii/Poésies*, trad. de Jean-Louis Courriol. Piteşti: Paralela 45.

Eminescu, Mihai (2016): *„La Steaua" în limbile lumii*, edició de Sergii Luchkanyn. Baia Mare: Biblioteca Judeţeană „Petre Dulfu".

Façon, Nina (coord.) (1967): *Dicţionar român-italian*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

Fontana, Joan (2015): «*A falta de fresas, buenas son hojas*. Bocados de *dor* en el refranero rumano», *Paremia*, 24, p. 43-52. Accessible en línia: <https://cvc.cervantes.es/lengua/paremia/pdf/024/004_fontana.pdf>.

Fontana, Joan (2019): «*Descansa en pau si a bodes et conviden*. Mort i miracles d'un pastor romanès», en Gargallo, José Enrique / Bastardas, Maria-Reina / Fontana, Joan / Torres, Antonio (ed.): *Mirades de la ciència sobre el temps. El cicle de l'any i de la vida*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 175-201.

FONTANA, Joan (2020): «El *dor* romanès: entre l'enyor i el desig», *Estudis Romànics*, 42, p. 295-305.
PINTORI, Adriana / FONTANA, Joan (2020): «*Què és el que et desitjo, dolça Romania*. A propòsit d'una traducció inèdita d'Eminescu», *Quaderns: revista de traducció*, 27, p. 97-110.
SORESCU, Marin (2016[2]): *Per entre els dies. Antologia poètica*, trad. de Corina Oproae i Xavier Montoliu. Palma: Lleonard Muntaner.

APÈNDIX

Completem l'article, d'una banda, amb el text romanès d'Eminescu, així com amb la transcripció de la versió catalana, de què abans hem ofert una còpia (cfr. §4); d'altra banda, hi afegim quatre traduccions romàniques complementàries: al portuguès (a càrrec de Luciano Maia; cfr. Eminescu, 2000a), al castellà[13] (versió d'Omar Lara; cfr. Eminescu, 1980), al francès[14] (obra de Paul Miclău; cfr. Eminescu, 1989b) i a l'italià[15] (realitzada per Anita Natascia Bernacchia; cfr. Eminescu, 2016).

1. *LA STEAUA*
La steaua care-a răsărit
E-o cale-atât de lungă,
Că mii de ani i-au trebuit
Luminii să ne-ajungă.

Poate de mult s-a stins în drum
În depărtări albastre,
Iar raza ei abia acum
Luci vederii noastre,

Icoana stelei ce-a murit
Încet pe cer se suie:
Era pe când nu s-a zărit,
Azi o vedem, şi nu e.

2. *FINS A L'ESTEL*
Fins a l'estel que ha despuntat
tan llarga és la via,
que milers d'anys ens han calgut
per veure sa clarícia.

Potser fa molt s'és fós venint
per llunyedances blaves,
i avui tan sols son raig de llum
banyà nostra mirada.

La imatge de l'estrella extinta
pel cel lentament puja;
era, mentre que no l'hem vista[,]
la que veiem és nul.la.

13. Apuntem al lector dues possibles traduccions més al castellà que poden complementar la que proposem: la de Georgiadi (cfr. Eminescu 1989c: 205) o, si bé es tracti d'una versió poètica lliure, la de María Teresa León i Rafael Alberti (cfr. Eminescu 1958: 156).

14. Pel que fa al francès, la versió transcrita es pot confrontar, per exemple, amb les de Gorceix (cfr. Eminescu 2000b: 38-40), Isanos (cfr. Eminescu 1994: 35 i Eminescu 1999: 208) o Courriol (cfr. Eminescu 2006: 95).

15. Per a l'italià, ens hem decantat per la traducció d'Anita Natascia Bernacchia, afaiçonada ad hoc per al volum *«La Steaua» în limbile lumii* (cfr. Eminescu, 2016) i, per tant, difícilment localitzable. Aquesta versió es pot comparar amb Ortiz (cfr. Eminescu 1950: 57) o Vasile (cfr. Eminescu 1989a: 120).

Tot astfel când al nostru dor
Pieri în noapte-adâncă,
Lumina stinsului amor
Ne urmăreşte încă.
Mihai EMINESCU

Així quan el nostre dolç desig
morí en nit obaga
la llum de l'extingit amor
ens persegueix encara.
Josep MATAS PERPIÑÁ

3. *À ESTRELA*
Até à estrela que reluz
Há uma distância de trespasse;
Correu milênios sua luz
Para que enfim nos alcançasse

Talvez há muito já se fora
No longe azul o extinto astro;
Porém seus raios só agora
Ao nosso olhar mostram seu rastro.

A aura da estrela que morreu
Grimpando o céu se faz dar fé;
Era, e ninguém a percebeu,
Hoje, que a vemos, já não é.

Também assim a nossa dor
Na abissal noite se finda.
Porém a luz do extinto amor
Os nossos passos segue ainda.
Luciano MAIA (Eminescu 2000a: 169)

4. *A LA ESTRELLA*
Hasta la estrella que surgió
Hay tan largo camino,
Que miles de años demoró
La luz que ahora nos vino.

Tal vez ha mucho se extinguió
En rutas azuladas,
Pero su rayo apenas hoy
Brilla a nuestra mirada.

Y su imagen que pereció
Lenta hacia el cielo va:
Estaba cuando no se vio,
Hoy viéndola no está.

Igual que cuando nuestro amor
En la noche moría,
La luz del extinguido amor
Nos sigue hoy todavía.
Omar LARA (Eminescu 1980: 365)

5. *À L'ÉTOILE*
À l'étoile qu'on aperçoit
Il y a un si long chemin
Que la lumière traversa
Par les millénaires sans fin.

Peut-être est-elle éteinte dans
L'immensité des lointains bleus
Mais c'est à peine maintenant
Qu'elle reluit dans nos yeux.

Les traits de l'astre mort là-bas
Montent au ciel lentement ;
Elle était sans qu'elle fût là,
Quand on la voit elle est néant.

Ainsi quand notre amour divin
Périt dans la profonde nuit,
L'éclat de notre feu éteint
Persiste encore, nous poursuit.
Paul MICLĂU (Eminescu 1989b: 134)

6. *DA QUI ALLA STELLA...*
Da qui alla stella in ciel levata
Molta strada è ancor da fare
Un'età infinita è ormai passata
Tanto aspettammo per poterla mirare.

Da tempo forse le sue luci si son spente
Nelle azzurre lontananze
Ma il raggio suo splendente
Sugli sguardi nostri rifulse[.]

L'immagine della stella estinta
In ciel pian piano appare
Era, non si vedeva eppure
La vediam oggi, ed è spenta.

Così quando la nostra brama
Nella notte morì profonda
Dell'amor la luminosa onda
Seguendo ancor ci chiama.
Anita Natascia BERNACCHIA
(Eminescu 2016: 37)